

O KRITICI DALMATINSKIH GRADSKIH
PRIVILEGIJA 12. STOLJEĆA

Dalmatinski gradski privilegiji 12. stoljeća prvi su spomenici te vrste koje možemo naći pri proučavanju razvitka gradova jugoistočne Evrope. Od izlaska djela Ivana Luciusa Lucića (1666)¹ oni stoje na vidnom mjestu proučavanja povijesti Dalmacije. Niz hrvatskih i mađarskih istraživača razbistrio je mnoga pitanja koja su se javila pri ispitivanju isprava. Htio bih spomenuti samo najznačajnije. G. 1790. proučavao je St. Katona isprave u prvom redu s kronološkom gledišta,² jedno stoljeće kasnije L. Fejérpataky s diplomatskog.³ Tokom prošlih pedeset godina ispitivao je N. Tomašić isprave sa stajališta državnog prava,⁴ F. Šišić ih je usporedio sa ostalim evropskim gradskim privilegijima.⁵ M. Kostrenčić je proveo njihovu principijelnu pravno-povijesnu analizu,⁶ dok ih je J. Deér razmotrio s gledišta ugarsko-hrvatskih odnosa.⁷ Na osnovi prijašnjih diplomatskih analiza smatrao je E. Szentpétery u svojim kri-

¹ De regno Dalmatiae et Croatiae libri sex. Amstelredami 1666. = Vindobonae 1758 = I. G. Schwandtner: Scriptiores rerum Hungaricarum, Dalmatarum, Croaticarum et Sclavonicarum veteres ac genuini. III. Vindobonae 1748. 1-465; Memorie istoriche di Tragurio ora detto Traù. Venezia 1673.

² Historia critica regum Hungariae stirpis Arpadianae. III-IV. Pestini 1780-1781.

³ Kálmán király oklevelei. Budapest 1892, 19, 81-82; Oklevelek II. István király korából. Budapest 1895. 26-28.

⁴ Vjestnik kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog zemaljskog arkiva. Zagreb 11 (1910) = Temelji državnoga prava kraljevstva hrvatskoga (Fundamenta iuris publici regni Croatiae. Pacta conventa). Zagreb 1915. = Fundamente des Staatrechts des Königreiches Kroatien. (Fundamenta iuris publici regni Croatiae). Älteste Zeit: Pacta conventa. Zagreb 1918.

⁵ Priručnik izvora hrvatske historije. (Enchiridion fontium historiae Croatiae.) I. Zagreb 1914. 603-619.

⁶ Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti 239 (1930) 59-147.

⁷ A magyar-horvát államközösség kezdetei. Budapest 1931. 26-37, 41-42 = Jancsó Benedek Emlékkönyv. Szerk. Asztalos Miklós. Budapest 1931. 120-131. = Die Anfänge der ungarisch-kroatischen Staatsgemeinschaft. Budapest 1936. 29-43 = Archivum Europae Centro-Orientalis. Budapest 2 (1936) 29-43.

tičkim regestima isprava Arpadovaca te isprave autentičnima, osim omiške povelje iz 1207. godine, koju je, prema mišljenju T. Smičiklasa odbio kao falsifikat.⁸ Istim pitanjem bavila se u posljednje vrijeme Nada Klaić. U raspravi o gradskim privilegijama Trogira posumnjala je zbog diplomatskih i historijskih razloga u njihovu autentičnost. Kao vrijeme falsifikata uzela je 14. stoljeće, no unatoč tome smatrala je potrebnim da podvrgne te isprave opetovanom kritičkom istraživanju.⁹

Budući da je taj problem zajednički i hrvatskoj i mađarskoj povijesti, želio bih razložiti mađarsko mišljenje koje je aktuelno već iz tog razloga što Mađarska akademija znanosti priređuje novo kritičko izdanje isprava koje se tiču Ugarske i zemalja koje su s njom bile u vezi. Izdanje će obuhvatiti isprave od godine 1000, tj. od osnutka ugarske države, do godine 1196, godine smrti kralja Bele III, koji je uveo pismenost. Prvi svezak će obuhvatiti isprave, drugi faksimile, uključujući sve isprave ugarskih kraljeva. Iz isprava koje se tiču Hrvatske i Dalmacije, a nisu izdane od kraljeva, izdvojit će se samo ona mjesta koja se odnose na veze s Ugarskom. U slučaju problematične autentičnosti donijet će se kritika isprave. Osim redakcije kraljevskih isprava preuzeo sam i obradu hrvatsko-dalmatinskih isprava.¹⁰ Kritička obrada pokazala se osobito potrebnom u ovim ispravama:

1. Samo indirektno poznati privilegij kralja Kolomana gradu Zadru;
2. Privilegij kralja Kolomana gradu Trogiru iz 1103. g.;
3. Renovatio kralja Stjepana II gradu Trogiru;
4. Privilegij kralja Geze II gradu Splitu iz 1143. g.;
5. Privilegij kralja Geze II gradu Trogiru iz 1151. g.;
6. Privilegij kralja Stjepana III gradu Šibeniku iz 1167. g.¹¹

Opće je poznato, da nabrojene isprave kao i privilegiji hercega Andrije gradu Splitu iz 1199. g. i kralja Andrije II gradovima Splitu i Omišu iz 1207. g. počivaju na tekstu isprave kralja Kolomana.¹² Stoga ih je Marko Kostrenčić i nazvao slobodama dalmatinskih gradova po tipu trogirskom.

Osim navedenih postoje još i povelje koje poznajemo samo indirektno. Toma arhidakon tvrdi da je kralj Koloman godine 1103. podijelio gradovima Splitu, Trogiru i Zadru *libertatis privilegium*.¹³ Andrija Dandolo

⁸ Regesta regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica Budapest I/I. 1923. sz. 41, 51, 69, 79, 113, 232; T. Smičiklas: Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae. Zagrabiae. III (1905) 72.

⁹ Zbornik Instituta za historijske nauke u Zadru 2 (1956-57) 77-88.

¹⁰ Györffy Gy.: Diplomata Hungarica Antiquissima (1000-1196). Történeti Szemle. Budapest 3 (1960) 525-531.

¹¹ Lucius: De regno Dalmatiae 1666. 114, 326; Smičiklas: Cod. dipl. II, 24, 37-38, 49-50, 53-54, 115-116.

¹² Smičiklas: Cod. dipl. II. 338, III. 70-72.

¹³ Thomas archidiaconus: Historia Salonitana. Digessit Fr. Rački Zagrabiae (1894) 60 (Monumenta spectantia historiam Slavorum Meridionalium. XXVI, Scriptores III); A. Gombos: Catalogus fontium historiae Hungariae. Budapestini III (1938) 2226.

spominje u svojoj povijesti Venecije da je kralj Stjepan II odlikovao gradove Split, Trogir i Šibenik oko godine 1167. *largifluis privilegiis*.¹⁴ Treba spomenuti i navode I. Lucića u djelu »Memorie storiche di Tragurio« o poveljama kralja Bele III gradu Splitu g. 1180. i gradu Trogiru 1182. Tekstove tih povelja ne poznajemo.¹⁵

Po kronološkom redu treba da se najprije osvrnemo na povelje koje spominje arhidakon Toma.

Nema nikakva razloga za sumnju da je kralj Koloman pri svom dolasku u Dalmaciju podijelio privilegije gradovima Zadru, Trogiru i Splitu. Tekst trogirске povelje je poznat, dok je povelja podijeljena Splitu poznata u transkripciji kralja Stjepana II iz 1124. g. kao i iz pisma Kralja Geze II iz 1141. g. Što se pak zadarske povelje tiče, slažemo se s M. Kostrenčićem da se njezin tekst po svoj prilici nalazi u tekstu zakletve Ordelfafa Faledra iz 1117. g. koji na žalost nije potpuno sačuvan.

Budući da nalazimo vrlo slične izraze u tekstu trogirске zakletve kralja Kolomana iz 1108. kao i one Ordelfafa Faledra iz 1117. g., možemo, prema tome, zaključiti da je mletački dužd potvrdio zadarskim građanima isti privilegij koji su dobili od kralja Kolomana.

Koloman 1108:¹⁶

Anno dominice incarnationis MCVIII, mense V, die XXV... Ego Colomanus rex Vngrie, Dalmatiae iuro super sanctam crucem vobis Tragurinis, meis fidelibus civibus firmam pacem... Episcopum vero aut comitem, quem clerus et populus elegerit, ordinabo...

Ordelfaffus Phaletus 1117:¹⁷

Anno dominice incarnationis MCXVII, indictione X, mense Iunii, die ultimo festi sancti Pauli. Ego Ordelfaffus Phaletus dux Venetie, Dalmatie iuro super sancta quatuor evangelia vobis Iadere civibus firmissimam pacem et egeriam libertatem hoc pacto, ut in civitate vestra episcopum vel comitem non de alienigenis, sed de civibus, quem clerus et populus elegerit.

Treba osobito upozoriti na podudaranje čudnovato sastavljenog teksta *episcopum vel comitem, quem clerus et populus elegerit*. To ne može biti nikakav slučaj nego se može protumačiti samo zajedničkim izvorom.

Za dokaz da je Ordelfaffus Phaletus u svojoj zakletvi slijedio tekst zakletve kralja Kolomana može služiti onaj zapis iz Raba g. 1118. koji se čuva u mletačkom Liber Pactorum.¹⁸ *Iuramus vobis Arbensis...*

¹⁴ Muratori: Rerum Italicarum scriptores. Mediolani XII (1728) 292; Gombos: Catalogus I, 62.

¹⁵ p. 21-22.

¹⁶ Lucius: De regno Dalm. 1666. 117, 272.

¹⁷ Smitičklas: Cod. dipl. II, 393.

¹⁸ Archivio di Stato, Venezia. Pactorum Liber n. I, fol. 150 v; Smitičklas: Cod. dipl. II, 29-30.

perpetuo vestrām consuetudinē ... et libertatem ... quā antiquibus dicitis habuisse sub imperatore Constantinopolitano et sub rege Vngarorum presulem vobis eligendi ac comitem ... insuper taliter vos regere ... sicut vobis Dalmatinis Colomanus rex Vngarie iuravit suis cum archiepiscopis, episcopis et comitibus, ut in breviario illo continetur. U nastavku opisuje zapis tok polaganja zakletve kralja Kolomana prema sjećanju jednog dalmatinskog svećenika. Taj tekst koji neki istraživači smatraju ispravom nastalom 1111. godine, jest zapravo sjećanje jednog očevica. Ta se pretpostavka oslanja na ove riječi zapisa: *comitum ... quorum paucorum nomina scio* i dalje: *multi alii, quorum nomina ... in memoria non habeo*. Iz toga se nadalje vidi da je kralj Koloman u Zadru položio zakletvu supra *sancta IIII^{ta}* evangelia,¹⁹ jednako kao Ordelauff Phaletrus godine 1117.²⁰ Iz navedenog možemo stvoriti zaključak da se tekst zadarske zakletve nije potpuno podudarao sa tekstom one iz Trogira u kojoj se zakletva polagala *super sanctam crucem*.

Iako je Koloman – prema zapisu iz g. 1118 – položio zakletvu u Zadru na slobostine Dalmacije a ne grada Zadra, ipak se ne može osporavati da je Ordelafo Faledro potvrdio svojom zakletvom Kolomanove slobostine gradu Zadru.

Tekstovi dakle iz godine 1117. i 1118. dokazuju da je kralj Koloman položio zakletvu na slobostine grada Zadra i podijelio tome gradu povelju, čiji je tekst bio sličan tekstu povelje podijeljene gradu Trogiru, iako se nije doslovcem s njime podudarao.

Veći je problem koje godine je zakletva u Zadru položena kao i kada je izdana povelja. U tom se pogledu sukobljavamo sa velikim protivurječijima u izvorima.

Prema arhidakonu Tomi ušao je kralj Koloman u gradove Split, Trogir i Zadar g. 1103. te je u isto vrijeme izdao i privilegije.

Kartular samostana sv. Marije u Zadru kao i natpis na tornju istoga samostana navode naprotiv godinu 1105. kao datum ulaska Kolomana u Zadar.²¹

U povelji kralja Kolomana Trogiru nalazimo godinu 1108.

Konačno treba spomenuti da rapski historijski zapis iz vremena polaganja zakletve u Zadru spominje dostojanstvenike koje poznajemo iz g. 1111. ili nešto kasnije.²²

Želio bih odmah upozoriti na redovitost koju opažamo kod boravaka kralja Kolomana u Dalmaciji. Koloman je krunjen za kralja Hrvatske g. 1102. u Biogradu. G. 1105. ušao je u Zadar, kako je dokazao V. Novak.²³ G. 1108. izdao je privilegije za Trogir i Split, a na osnovi, doduše,

¹⁹ Ibid. II, 24.

²⁰ Ibid. II, 393.

²¹ V. Novak: Zadarski kartular samostana svete Marije (Chartulare Jadertinum monasterii sanctae Mariae). Zagreb 1959. 256, t. (sl.) 12.

²² Smičiklas: Cod. dipl. II, 24; Szentpétery: Reg. Arp. n. 45.

²³ Zadarski kartular 189–196.

krivotvorene rapske isprave koja ipak sadržava jedan popis imena iz g. 1111. možemo pretpostaviti i kraljev boravak u Dalmaciji te godine.²⁴ To znači dakle da je Koloman svake treće godine posjećivao Hrvatsku i Dalmaciju. Iako je ta pravilnost ličnog dolaska kralja u 12. i 13. stoljeću bila narušavana zbog čestog mijenjanja vlasti i samostalne vladavine hercega, ipak se čini da je osobni posjet kraljev u Hrvatskoj i Dalmaciji svake treće godine postao opet praksom za Bele IV. Nakon provale Tatara boravio je Bela IV u godinama 1242, 1245, 1248. i 1251. na primorju, odn. izdavao je povelje koje se tiču Dalmacije, Hrvatske i Slavonije.²⁵

Što se tiče datuma zadarskog privilegija treba naglasiti da se ne mogu smatrati mjerodavnima niti mišljenje arhidakona Tome niti datum splitskog falsifikata iz konca 13. stoljeća, tj. g. 1103.²⁶ Po Tomi pošao je Koloman najprije u Split, nakon toga u Trogir, a konačno u Zadar.²⁷ Ta priča se ne protivi samo ispravi iz 1105. g. i natpisu na tornju sv. Marije, nego i prikazu događaja u »Vita sancti Johannis Traguriensis« trogirskog dekana Treguana iz g. 1203. Treguan opisuje na osnovi starijih izvora najprije polaganje zakletve u Zadru i poslije toga posjet kraljev Trogiru i Splitu.²⁸ Prema tim podacima možemo zaključiti da su se svi ti događaji stvarno zbili godine 1105.

Iako možemo, doduše, pretpostaviti g. 1105. kao vrijeme polaganja zakletve u Zadru kao i izdavanja zadarskog privilegija, ipak je vjerojatnije, da se to dogodilo g. 1108, kada su i druga dva grada dobila slične slobodine.

Već je Katona upozorio da u trogirskoj ispravi nailazimo na tobožnje protivurjeđe. Isprava je datirana 25. svibnja 1108, dvanaeste godine vladavine kralja Kolomana. Budući da je Ladislav I umro 29. srpnja 1095, trebala bi u ispravi biti naznačena 13. godina Kolomanove vladavine. Katona je smatrao da je prepisivač pogrešno napisao umjesto broja XIII broj XII.²⁹ Po Šišiću je cijeli datum pogrešan jer je smatrao da je ispravni datum 1107. g., kada je po njegovu mišljenju Koloman ušao u Zadar i preuzeo vlast u Dalmaciji.³⁰ Na osnovi novootkrivenog natpisa na zadarskom tornju ipak se ispostavilo da je 1105. g. ispravan datum, pa prema tome nema razloga mijenjati datum trogirske povelje. Po mome mišljenju ne postoji u datumu isprave nikakova pogreška. Kralj Ladislav je umro, doduše, g. 1095, ali iz *Annales Posonienses* znamo da je Koloman krunjen tek iduće godine.³¹ Prema ugarskoj kronici, koja citira tekst *Urgesta*, bio je Koloman prije velikovarađinski biskup

²⁴ *Smitiklas*: Cod. dipl. II, 22-23; *Szentpétery*: Reg. Arp. sz. 44.

²⁵ *Szentpétery*: Reg. Arp. n. 713-719, 803-804, 877-881, 943-945, 956-961, 963.

²⁶ *Smitiklas*: Cod. dipl. II, 10-11; *Szentpétery*: Reg. Arp. n. 39.

²⁷ Ed.: *Rački* 60; *Gombos*: *Catalogus* III. 2226.

²⁸ *J. Lucius*: *Vita B. Joannis. Romae* 1657. 8.

²⁹ *Historica Critica* III, 232-234.

³⁰ *Priručnik* 603-619.

³¹ *E. Szentpétery*: *Scriptores rerum Hungaricarum. Budapestini* I (1937) 126 az adatok két éves eltulodásával.

i počeo je *summo pontifice ... dispensante regnare*,³² iz čega slijedi da je krunjen tek nakon papinske dozvole godine 1096. Prema datumu krunjenja bila je godina 1108. dakle dvanaesta godina Kolomanove vladavine.

Sastav isprave iz godine 1108. nije kod prijašnjih istraživača izazvao nikakovu sumnju u pogledu njene autentičnosti. Već u doba kralja Kolomana razlikovala se kancelarijska praksa ugarskih kraljeva znatno od one njemačkih vladara. Primalac izdaje naime sam ispravu ili sudjeluje barem pri njenom izdavanju. Zbog toga se razlikuju isprave kralja Kolomana jedna od druge. Čudnovata kompozicija trogirске diplome može se protumačiti pokušajem spajanja dvaju raznih pravnih običaja, pravnog shvaćanja kralja Kolomana kao i diplomatske prakse dalmatinskih gradova. Pri tome su već Katona i Kostrenčić upozorili na diobu carine (dvije trećine prema jednoj trećini) u zakonima kralja Kolomana.³³

Opazamo da kralj u svojoj diplomi govori o sebi čas u prvom licu: *iuro super sanctam crucem*, a čas u trećem: *Hec autem sacramentum a rege ... confirmatum est*, no tu pojavu susrećemo često u ugarskim ispravama 11–12. stoljeća.³⁴ Na sumnju kako je jedan kralj mogao potvrditi svoju vlastitu zakletvu, moramo odgovoriti da se *confirmatio* ne odnosi na samu zakletvu već na ispravu o slobodinama, dok se je sam akt potvrđivanja izvršio pečaćenjem. Nije osnovan prigovor da u ono doba nisu postojali navedeni svjedoci: *Thomas Albanensis, comes VVasariensis i comes Novogradensis*. Oblik *Albanensis* je jedna neobična varijanta od *Albensis* (stolnobiogradske).³⁵ *Comes Thomas Albensis* javlja se i u privilegijima grada Zobora iz 1111. i 1113. godine.³⁶ *Vasvár* i *Novograd* (kraće *Nógrád*) su mađarske županije od osnutka države.

Možemo dakle zaključiti da nakon iscrpne analize otpadaju sumnje o autentičnosti trogirске diplome iz 1108. g. Treba naglasiti da tu autentičnost još jače učvršćuje način transkripcije iz 1124. godine.

Ugarska kancelarijska praksa nije u 12. stoljeću još upotrebljavala onu vrst transkripcije u koju bi se uključio tekst originalne isprave.

³² Ibid. 432.

³³ Závodszky L.: A szent István, szent László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai. Budapest 1904. 186.

³⁴ 1055: ... christianissimus scepterifer Andreas iussu auctoritativo sub cartali testamento huius privilegii exarari edixit... addidit bonus rex eidem sanctę ecclesię... Hęc omnia libera donatione ad prefatum coenobium contulimus... (Bárczi G.: A tihagyi apátság alapítólevele, mint nyelvi emlék Budapest 1951. 8–11); 1083–95: ... ego rex Ladizlaus monasterium sancti Martini ... multis condonavi mus opibus... ego rex Ungarię L. consilio omnium regni mei primatum, curavi dinumerare ac commendare huic carte scriptum... Selex, quod dedit L. rex ... locus, ubi dedit rex L. ductores navium... (Erdélyi L.: A pannonhalmi főapátság története. Budapest I [1902] 590–592); 1148: ... ego Geysa secundus ... ecclesie regie maiestatis auctoritate condonare curavi... si quis in posterum ... regie dispositione contraire voluerit ... regis de regni totius reus existat... (Gárdonyi A.: Budapest történetének okleveles emlékei [Monumenta diplomatia civitatis Budapest.] Budapest I [1936] 3).

³⁵ Cf. civitas Alba ~ Albana civitas (Szentpétery: Scriptores I. 166, 290).

³⁶ Fejérfataky: Kálmán kir. okl. 44, 62.

U 12. stoljeću je kancelarija ispravu jednostavno prepisala i dodala joj formulu konfirmacije. Na taj način je kralj Koloman godine 1109. obnovio ispravu o osnutku ženskog samostana u dolini Vesprima. Uvodne riječi formule konfirmacije kralja Stjepana II, kako ih je zabilježio Lucius: *Et ego Stephanus, Colomani regis filius*...³⁷ dokazuju da konfirmacija potječe zaista iz onog vremena. Falsifikator 13. stoljeća bi se svakako poslužio kancelarijskom praksom toga stoljeća, kao što je npr. slučaj u 'krivotvorenoj ispravi kralja Stjepana II iz g. 1124. koja sadržava interpoliranu fundacionu ispravu sv. Benedikta iz g. 1075.³⁸ Zato kada uspoređujemo prijepis trogirske diplome sa prijepisom isprave sv. Benedikta iz g. 1124. postaje nam potpuno jasno da se u prvom slučaju radi o suvremenoj, a u drugom o anakronističkoj transkripciji.

Boravak kralja Stjepana II godine 1124, devete godine njegova vladanja, u Dalmaciji svjedoči i autentičniji tekst ugarskih kronika sačuvan u Acephalus codex. Tekst glasi: *Anno igitur domini M^oC^oXVI^o potentiores procures Stephanum filium Colomanni in locum patri subrogaverunt*... *Anno autem nono regni sui intravit Dalmatiam et a Dalmatinis honorifice est receptus*.³⁹

Prema Lucićeve navodima original povelje iz godine 1124. nije više godine 1673. postojao, no ipak je u to doba u Trogiru bilo više tačnih kopija. Na jednu od tih kopija koja se nalazila u trogirskom gradskom arhivu pričvršćen je naknadno pečat s konjaničkim likom »kralja Kolomana«. Već je Pray ustanovio⁴⁰ da taj pečat nije nikako identičan sa pečatom ugarskog kralja Kolomana, nego da je po svoj prilici bio pečat hercega Kolomana koji je nosio naslov »Ruthenorum rex« i upravljao Hrvatskom i Dalmacijom od 1226. do 1241. godine. Ta nespretna makinacija ipak nikako ne umanjuje autentičnost u prijepisu sačuvanog teksta.

K navedenim argumentima možemo još pridodati da je u potvrdnoj povelji kralja Stjepana II datum, tekst i redoslijed svjedoka bez prigovora, te da prema tome nema nikakove sumnje u autentičnost te isprave.

Nemamo također razloga da sumnjamo u autentičnost one isprave kojom kralj Geza II godine 1151. potvrđuje slobostine grada Trogira. Ta isprava, u biti samo proširena diploma kralja Kolomana iz godine 1108, postojala je još u Lucićevo doba, iako već bez pečata koji je nekoć visio na vrpci od pergamene.⁴¹ No na žalost, Lucić je objavio samo ona mjesta isprave koja govore o pravima, dok Farlati navodi samo protokol sa datumom.⁴²

³⁷ Lucius: *De regno Dalm.* 1666. 117.

³⁸ F. Knaus: *Monumenta ecclesiae Strigoniensis. Strigonii I* (1874) 81-82; *Szentpétery: Reg. Arp. n.*

³⁹ *Szentpétery: Scriptorum I.* 434.

⁴⁰ G. Pray: *Syntagma historicum de sigillis regum et reginarum Hungariae pluribusque aliis. Opus postumum.* Budae 1805. 39-40.

⁴¹ *Memoria di Traù* 20.

⁴² I. Lucius: *De regno Dalm.* 1666. 272-274; D. Farlati: *Illyrici sacri tomus quartus. Venetiis* 1769. 330.

Već je Katona ustanovio da se u datumu isprave nalaze pogreške. Prema godini 1151. ispravio je taj pisac godinu vladanja kralja Geze od druge na jedanaestu.⁴³ Smičiklas je naprotiv prema drugoj godini vladanja ispravio datum na godinu 1142.⁴⁴ O kratkom samostalnom formalnom dijelu protokola učinio je Szentpétery jedno važno zapažanje. U intitlaciji isprave stoji: *sceptra paterni regni, scilicet Hungarie, Dalmatie, Croatie Rameque iure hereditario optinens*.⁴⁵ Isti uvod nalazimo i u ispravi kralja Geze iz godine 1148. u korist budimske prepoziture: *sceptra paterni regni iure hereditario obtinens*.⁴⁶ Na osnovi srodnosti teksta iz godine 1148. odlučio se Szentpétery za godinu 1151. i ujedno time dodao jak argumenat za autentičnost isprave.⁴⁷ Ja bih još dodao da je krivo čitanje godine vladanja po svoj prilici nastalo pogreškom prepisivača. Novovjekli prepisivači (npr. Farlati i Lucius) pisali su godine većinom arapskim brojkama i vrlo je vjerojatno da je Farlati ili štampar arapsku brojku 11 pročitao kao rimski broj II. Time pada i jedini argumenat protiv autentičnosti isprave iz godine 1151.

Nada Klaić je posumnjala 1956. g. u autentičnost povelje⁴⁸ zbog pogreške u datumu kao i zbog toga što Marinus Mauroceno *comes et capitaneus civitatis Tragurii* kada u svom pismu mletačkom duždu god. 1322. spominje privilegije grada Trogira (*privilegia, que civitas et homines de Tragurio habent a regibus Hungarie, et ad que civitas ipsi regni tenentur*) ne navodi i ispravu iz 1151. godine. Marinus Mauroceno ipak spominje da *unum ex ipsis, quod videbatur distinctius loqui, quam alia, in presenti folio exemplari feci, in quo quidem prudentia ducalis, ad quid Tragurini dicto regi tenentur et e converso videre potuit manifeste*. Tekst toga »exemplum« nije sačuvan ipak u »Libri commemoriali«. Taj exemplum je po svoj prilici bio prijepis proširenog privilegija iz godine 1151. Postojale su kopije *cum simili sacramento facto* toga osnovnog privilegija (iako nije pobliže označen) iz godine 1182, 1197. i 1215, osim toga *eiusdem privilegii confirmationem dicti Tragurini habent* iz 1270. i 1275. g.⁴⁹ Napokon je i kralj Bela IV jedan dan nakon što je dao transkribirati diplomu grada Šibenika, dakle 25. XI 1251, izdao gradu Trogiru ispravu kojom *privilegia Traguriensia confirmantur*.⁵⁰ Iz pisma Marina Maurocena dakle ne slijedi da nisu postojali privilegiji iz 1108/1124. g. i 1151. g. nego nasuprot može se iz njega zaključiti da je prije g. 1151. postojao jedan osnovni privilegij u obliku zakletve (*Sacramentum*).

⁴³ Historia critica III, 612-615.

⁴⁴ Codex diplomaticus II, 53-54.

⁴⁵ D. Farlati: Illyr. sacr. IV, 330.

⁴⁶ Gárdonyi: Budapest tört. okl. eml. I. 3.

⁴⁷ Reg. Arp. n. 79.

⁴⁸ I. h. 82-83, 88.

⁴⁹ Horváth M., Magyar Történelmi Társ 9 (1861) 14-15; Š. Ljubić: Listine o odnosjima između južnoga Slavenstva i mletačke republike. I, 1870.

⁵⁰ Farlati: Illyr. sacr. III, 278.

Drugi je slučaj sa splitskom diplomom kralja Geze II koja je datirana 1143, a izdana 1142. godine. Tekst je poznat samo po manjkavom izdanju Farlatijevu, no smatramo da se vjerniji oblik te isprave sačuvao u splitskoj diplomu kralja Andrije II iz godine 1207, koja je unesena u mletačkim Libri Commemoriali anno 1347, a doslovce se poziva na našu ispravu.⁵¹

Tekst te isprave slijedi uglavnom privilegij kralja Kolomana iz 1108. g., preuzima izraze iz prijepisa 1124. g. i u mnogim se rečenicama potpuno slaže s renovacijom g. 1151, iako tok preuzimanja teksta nije sasvim jasan.

Riječi koje je kralj Geza II uputio splitskim građanima zaslužuju s obzirom na kritiku isprave osobitu pažnju: *nam et privilegium vestrum, prout voluistis, corroboramus antiqua lege patrum nostrorum*.⁵² Te riječi dokazuju da je Geza II naknadno potvrdio privilegije grada.

U isto vrijeme sadržava danas sačuvani tekst mnogobrojne pogreške koje izazivaju sumnju u autentičnost isprave: 1. u datumu navedena godina je pogrešna, jer indikcija, epacta i konkurenta kao i druga godina vladanja odgovaraju 1142. godini, a ne 1143; 2. u intitlaciji manjka Rama, koju inače uvijek nalazimo u potpunog intitlaciji kralja Geze II; 3. u ispravi se govori o biskupu, iako je Split imao nadbiskupa; 4. u ispravi je ispuštena rečenica: *decimam autem episcopus (habeat)*; 5. u ispravi se među svjedocima spominju samo crkveni dostojanstvenici, a nijedan svjetovni.⁵³

Nekoje od tih pogrešaka možemo razumijeti. Godina 1143. umjesto 1142. može biti pogreška prepisivača. Pridržavanje originalnog teksta Kolomanove diplome može protumačiti činjenicu što se u intitlaciji ne spominje Rama i što se mjesto nadbiskupa spominje biskup. Sličnu tendenciju nalazimo i u uvodnim riječima kralja Andrije II u prijepisu iz godine 1207: *renovantes verbo ad verbum presenti scripto nostro, tantum opposito nomine et numero annorum domini secundo tempora nostra inmutato*. I u toj potvrdi iz godine 1207. nalazimo naziv *episcopus* za nadbiskupa splitskoga.⁵⁴ Ispuštanje rečenice o desetini koja pripada biskupu moglo se protumačiti samo na taj način da su građani sami bez znanja nadbiskupa potvrdili tu pravu. Ta antiklerikalna izmjena stoji u prividnoj protivurječnosti s neobičnim navođenjem svjedoka, koji su ovdje sami prelati. Čini se da je popis dostojanstvenika – usprkos nekim pisarskim pogreškama – suvremen i autentičan. Možemo u krajnjem slučaju pretpostaviti da je privilegij bio izrađen od splitskih građana time da ga kralj svojim pečatom potvrdi. Konačni sud bi se mogao o tome stvoriti tek u slučaju pronalaženja originalne isprave.

⁵¹ Archivio di Stato, Venezia. Libri Commemoriali n. V., fol. 91 r.

⁵² *Smičiklas*: Cod. dipl. II, 49.

⁵³ *Ibid.* 49–50.

⁵⁴ *Ibid.* III, 68–69.

Nada Klaić proglasila je tu ispravu falsifikatom, no njezini argumenti (npr. pogreške u dataciji, upotreba naslova *episcopus*)⁵⁵ nisu nikako odlučujući. Isprava se ipak mora, u prvom redu zbog neuobičajene potvrde, smatrati sumnjive autentičnosti.

Spomenuto pismo kralja Geze II iz godine 1141, koje je pisao kao odgovor poslije svoga stupanja na prijestolje splitskom nadbiskupu, kome su i građskim prvacima i kojim obećaje potvrdu starih privilegija, sačuvano je u originalu,⁵⁶ tako da ne postoji nikakova sumnja u njegovu autentičnost.

Grad Split je dobio jedan privilegij i od kralja Bele III godine 1180,⁵⁷ Andrija II se na nj poziva u spomenutoj renovaciji 1207. godine.⁵⁸ I protiv toga se nije prigovorilo.

Privilegij kralja Stjepana III Šibeniku iz godine 1167.⁵⁹ postavlja nas pred nov problem. Ta isprava slijedi u biti doslovce tekst privilegija iz 1108. godine, ali ne sadržava nadopunu Geze II, nego samo jedan ekskurs o gradskom sudskom postupku.

Isprava je poznata u dvjema varijantama. Ranija varijanta je vjernija dok kasnija sadržava promijenjeni tekst.

Ranija verzija je sačuvana u prijepisu kralja Bele IV od 11. travnja 1245.⁶⁰ Pri istraživanju u Mađarskom državnom arhivu moglo se ustanoviti da je inicijal te isprave risan istom rukom kao i onaj originalne isprave izdane u Topuskom devet dana kasnije.⁶¹ Tekst nije pisan istom rukom.

Drugi je slučaj s prijepisom od 24. studenog 1251. u kojem se nalazi transumpt od 1245. godine.⁶² Taj transumpt je, po našem mišljenju, interpolirana kopija jedne originalne isprave iz 1251. godine. Nepravilnosti u sastavu te isprave umnažaju se još time što je njen inicijal nespretno oponašanje inicijala isprave koja je izdana dan prije bribirskim plemićima.⁶³ Isprava je pisana uobičajenim dalmatinskim pismom, ali nije identična sa rukopisom bribirske isprave. Falsifikatori su interpolirali u ispravu iz g. 1251. prema tekstu prijepisa jednu reambulaciju posjeda. Već spomenuta činjenica da je Bela IV izdao prijepis i trogirске diplome 25. XI 1251. dokazuje da je morala postojati originalna isprava od 24. XI 1251.⁶⁴

⁵⁵ Op. cit. 82-85, 88.

⁵⁶ Archivum Capituli Cathedralis Spalatensis (Kaptolski Arhiv, Split), n. 671., scrib. D. n. 2.

⁵⁷ I. Lucius: Memoria di Trau 21.

⁵⁸ Smičiklas: Cod. dipl. III, 68.

⁵⁹ Ibid. II, 115-116; Szentpétery: Reg. Arp. n. 113.

⁶⁰ Arch. Nat. Hung. (Magyar Országos Levéltár) Dl. 500. 19.

⁶¹ Dl. 283; Szentpétery = Reg. Arp. n. 804.

⁶² Dl. 50020.

⁶³ Dl. 50617; Szentpétery: Reg. Arp. n. 958.

⁶⁴ Ljubić: Listine I, 343; Szentpétery: Reg. Arp. n. 961.

U objema prijepisima slaže se potpuno tekst privilegija kralja Stjepana III. Drugačiji tekst nalazimo u prijepisu iz godine 1322. transkripcije iz 1251. kao i u drugim transkripcijama te isprave.⁶⁵ Interpolacija je kratka ali karakteristična.

U originalnom tekstu trogirске diplome stajalo je: *episcopum vero aut comitem, quem clerus et populus elegerit, ordinabo*. U šibenskoj ispravi, budući da Šibenik nije imao biskupa, tekst je promijenjen: *comitem vero aut iudicem, quem clerus et populus elegerit, ordinabo*. Kako se, prema tome, činilo da kler sudjeluje pri izboru suca, ispravio je interpolator iz 1322. g. tu pogrešku na ovaj način: *comitem vero aut iudicem quem commune et consilium elegerit, ordinabo*. Ta gramatički ne sasvim ispravna promjena ušla je i u prijepise iz 1358, 1380, 1382. i 1388. godine.

Što se pak autentičnosti isprave tiče, možemo ustvrditi da je tekst druge verzije interpoliran jer sadržava dvije riječi koje odstupaju od originala. Teže je stvoriti zaključak za raniju verziju. Ima naime u ispravi spornih tačaka. U prvom redu nailazimo na protuslovlje u dataciji. Kraj godine 1167. spominje se osma godina vladavine kojoj bi zapravo odgovarala 1169. godina. Karácsonyi smatra godinu 1169. sigurnom zato što ju Fejér u izdanju prijepisa iz 1322. tako navodi.⁶⁶ U originalu transkripcije stavio je pisar tačkice ispod broja IX i naknadno dopisao broj VII. Stoga ne postoji odlučujući argument za godinu 1169. i protuslovlje nije eliminirano. Još se može prigovoriti da se u intitulaciji ne spominje *Rama*. Osim toga preuzeta je iz Kolomanove diplome kod svjedoka formula: *laudo et confirmo*, koja se u ispravama Stjepana II više nije rabila. Te dvije nepravilnosti se mogu ispričati pretpostavkom da su šibenski građani sami sastavili tekst prema vrlo uglednoj trogirskoj diplomi. Kao dobar primjer da se u takvim slučajevima može računati sa servilnim oponašanjem originalnog teksta služi nam gore spomenuta renovacija splitskog privilegija iz 1207. godine.

Nada Klaić smatrala je ispravu falsifikatom koji je izrađen nakon g. 1322, i to zbog pogrešne datacije, zbog sudjelovanja klera pri izboru suca, zbog spominjanja *Morisensis electus* među svjedocima i uopće zbog činjenice što Šibenik prije godine 1298, kada je papa Bonifacije VIII tamo osnovao biskupiju, nije bio *civitas*.⁶⁷ Ti se argumenti mogu, osim pogreške u dataciji, pobijati. Pravo sudjelovanja klera pri izboru suca nastalo je automatski ispuštanjem riječi *episcopus*. *Electus Morisensis* nema veze sa Šibenikom, to je poznati latinski naslov po rijeci Moris čanadskog biskupa u 11–12. stoljeću.⁶⁸ Što se tiče statusa Šibenika dovoljno je upozoriti da se Šibenik u dvije bule pape Aleksandra III

⁶⁵ Dl. 50021–22, 50025, 50030, 50032, 50043–44; Archivio di Stato, Venezia. Libri Commemorativi n. V. 89 v – 90 v.

⁶⁶ A hamis, hibáskeltű és keltezetlen oklevelek jegyzéke 1400-ig. Budapest 1902. 46–47. n. 15.

⁶⁷ Op. cit. 36–88.

⁶⁸ Györffy Gy.: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza (Geographia historica Hungariae tempore stirpis Arpadianae). Budapest I, 1963, 850–851.

(1167–69 i 1177) spominje kao *civitas*.⁶⁹ Treba priznati da je datum isprave netačan i da je pretjerano povodenje za trogirskim tekstom dovelo do anakronizama, no ipak se ne usuđujemo proglasiti ispravu falsifikatom, nego jedino ispravom problematične autentičnosti.

Pri koncu bih htio još spomenuti navode Andrije Dandola († 1354) da je kralj Stjepan posjetio gradove Split, Trogir i Šibenik *illesque largifluis privilegiis insignivit*.⁷⁰ Ta napomena ne posjeduje na žalost dovoljne dokazne snage, budući da je splitski privilegij bio unesen u mletačke *Libri commemoriali* godine 1322, koji su služili Dandolu kao izvor. Stoga sumnjamo da je kralj Stjepan III izdao privilegije gradovima Trogiru i Splitu.

U ovom kratkom prikazu naših istraživanja kraljevskih diploma trogirskog tipa nismo se osvrnuli na privilegije iz godina 1199. i 1207. od kojih se omiška isprava općenito smatra falsifikatom.

Želio bih da taj prikaz pridonese suradnji hrvatskih i mađarskih historičara u proučavanju zajedničke prošlosti.

⁶⁹ Smičiklas: Cod. dipl. II, 117, 145.

⁷⁰ Muratori XII, 292; Gombos: Catalogus I, 62.